Araştırma Makalesi / Research Article

İLSAM Akademi Dergisi
Journal of ILSAM Academy
ISSN 2757-9212

Ahmed Yesevî ve Divân-ı Hikmet Hakkında Spekülasyonlar

Speculations About Ahmed Yesevi and the Divân-ı Hikmet

Hayati BİCE

Dr.,
Bağımsız yazar.
hayatibice@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-4644-2440

Cilt/ Issue: 5/2, 163-177
Geliş Tarihi: 14.10.2026
Kabul Tarihi: 02.11.2026

Atıf: Bice, Hayati. "Ahmed Yesevî ve Divân-ı Hikmet Hakkında Spekülasyonlar". *İLSAM Akademi Dergisi* 5/2 (Ekim 2025), 163-177.

Dipnot: Hayati Bice, "Ahmed Yesevî ve Divân-ı Hikmet Hakkında Spekülasyonlar", *İLSAM Akademi Dergisi* 5/2 (Ekim 2025), Sayfa.

ÖZ

Bu makale, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkistan coğrafyasında akademik çalışmalar yürüten Batılı oryantalistlerin ve misyoner akademisyenlerin Hoca Ahmed Yesevî, Divân-ı Hikmet ve Yesevîyye geleneğine yönelik dekonstrüktif söylemlerini incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, söz konusu söylemlerin dayanaklarını değerlendirmek ve Divân-ı Hikmet'in Hoca Ahmed Yesevî'ye aidiyetine ilişkin tarihsel ve metinsel verileri ortaya koymaktır. Bu doğrultuda eserdeki şiirlerin mahlas kullanımı ve anlatıcı ifadeleri ele alınmakta; şiirlerin yüzde doksanından fazlasında "Kul Hoca Ahmed" mahlasının ve "Yeraltına girdim" gibi birinci tekil şahıs ifadelerinin yer aldığına dikkat çekilmektedir. Ayrıca, matbaanın Türkistan ve diğer Türkçe konuşulan coğrafyalarda yaygınlaşmasından itibaren Divân-ı Hikmet nüshalarının Kazan, Hokand, Taşkent, İstanbul ve Kahire gibi merkezlerde Yesevî'nin adı ve aidiyetiyle yayımlanıp okunduğu vurgulanmaktadır. Bu veriler çerçevesinde makale, Yesevî'nin eser üzerindeki tarihsel ve kültürel aidiyetinin değerlendirilmesini amaçlamakta ve Yesevîyye geleneğine yönelik tartışmaları eleştirel bir perspektifle ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hoca Ahmed Yesevî, Divân-ı Hikmet, Yesevîyye, Oryantalizm, Misyonerlik, Türkistan, Yesevî'nin Eser Aidiyeti.

ABSTRACT

This article examines the deconstructive narratives directed at Khoja Ahmad Yasavi, the Diwan-i Hikmat, and the Yasaviyya tradition by Western Orientalists and missionary scholars conducting academic activities in Turkestan following the end of the Cold War and the dissolution of the Soviet Union. Its primary objective is to evaluate the arguments underlying these narratives and to present historical and textual evidence concerning the attribution of the Diwan-i Hikmat to Khoja Ahmad Yasavi. To this end, the article analyses the use of pen names and

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercialNoDerivatives 4.0 International License.

first-person expressions in the poems, noting that more than 90% of them contain the pen name "Kul Khoja Ahmad" and first-person statements such as "I entered the underground retreat." It also emphasizes that, from the early period of printing onwards, copies of the Diwan-i Hikmat were published and read under Yasavi's name and authorship across Turkic-speaking regions, including Kazan, Kokand, Tashkent, Istanbul, and Cairo. On the basis of these observations, the article seeks to assess the historical and cultural attribution of the work to Yasavi and critically addresses the debates surrounding the Yasaviyya tradition.

Keywords: Khoja Ahmad Yasavi, Diwan-i Hikmat, Yasaviyya, Orientalism, Missionary Studies, Turkestan, Authorship Attribution.

EXTENDED ABSTRACT

The dissolution of the Soviet Union and the emergence of independent states in Central Asia brought about significant political, social, and cultural transformations across the Turkestan region. This process also generated renewed academic interest in the religious, intellectual, and Sufi heritage of the region. In particular, Western researchers increasingly focused on the historical development of Central Asian Sufi traditions, their institutional structures, and their influence on the collective identities of Turkic communities. Within this academic environment, the historical personality of Khoja Ahmad Yasawi, the authorship of the *Dīvān-ı Ḥikmat*, and the relationship between the Yasaviyya and Naqshbandiyya traditions became subjects of renewed debate. Some of these studies questioned established historical narratives and challenged the traditional attribution of the *Dīvān-ı Ḥikmat* to Ahmad Yasawi. This article critically examines these arguments, particularly those advanced by Devin DeWeese and Bruce G. Privratsky, and discusses their historical, textual, and socio-cultural implications.

The central research problem concerns the validity of the claims questioning Ahmad Yasawi's authorship of the *Dīvān-ı Ḥikmat* and the historical relationship between Yasawi and Yusuf Hamadani. The article argues that these claims should not be evaluated solely as textual or biographical disagreements. Rather, they should also be considered in relation to the historical continuity of Sufi traditions and the role of Yasawi in shaping the religious and cultural memory of Turkestan. The study therefore seeks to answer whether the arguments questioning the authorship of the *Dīvān-ı Ḥikmat* and the Yasawi-Hamadani spiritual chain are adequately supported by historical records, textual evidence,

and the broader tradition of transmission.

The article employs a critical and historical-comparative approach. It evaluates the arguments presented in the works of DeWeese and Privratsky by considering earlier scholarly literature, historical Sufi sources, published editions of relevant texts, and the author's own experiences in the Turkestan region. Particular attention is given to DeWeese's 1996 article, "The Mashâ'ikh-i Turk and the Khojagân: Rethinking the Links Between the Yasavî and Naqshbandî Sufi Traditions," and Privratsky's *Muslim Turkistan: Kazak Religion and Collective Memory* (2001). The discussion also draws on the research tradition associated with M. Fuad Köprülü and Kemal Eraslan, as well as information recorded in works such as *Reşahât-ı Aynü'l-Hayât* and *Rütbetü'l-Hayât*. In addition, the article considers the author's observations during his academic activities in Kazakhstan in the 1990s and the historical and cultural significance of the Yasawi Mausoleum.

One of the principal issues examined is the authorship of the *Dīvān-ı Ḥikmat*. DeWeese and Privratsky question the attribution of the entire corpus to Ahmad Yasawi, drawing attention to the diversity of manuscript witnesses, variations among collections, and the presence of poems associated with other figures of the Yasaviyya tradition. The article evaluates these arguments by emphasizing the recurrent use of the pen name "Kul Hoca Ahmed" and first-person expressions within the *Dīvān-ı Ḥikmat*, including references such as "I entered beneath the earth." According to the author, more than 90 percent of the poems in the corpus contain such first-person expressions and references associated with Yasawi. The article considers these textual features important evidence in assessing the relationship between the poems and the historical figure of Ahmad Yasawi. It also emphasizes that the presence of poems attributed to other Sufi figures does not, by itself, invalidate the central place of Yasawi in the formation and transmission of the collection.

A second major issue concerns the spiritual relationship between Yusuf Hamadani and Ahmad Yasawi. DeWeese questions the historical reliability of the traditional account of this relationship, while Privratsky characterizes the connection as a legend. In response, the article refers to the account of Yusuf Hamadani's discipleship and succession transmitted in the foreword to the edition of *Rütbetü'l-Hayât* published by M. Emin Riyahi and translated into Turkish by Necdet Tosun. It also discusses the broader historical relationship between the Yasaviyya and Naqshbandiyya traditions. The author argues that presenting these Sufi traditions as disconnected or fundamentally antagonistic overlooks the historical and institutional continuities that shaped the religious landscape

of Turkestan. The article further notes similar attempts to frame competition between the Yasaviyya and Kubrawiyya traditions.

The study also examines the socio-cultural significance of Ahmad Yasawi and his mausoleum. Drawing particularly on Privratsky's field research, it discusses the place of the mausoleum in Kazakh collective memory and its symbolic role in the post-Soviet period. The accounts of Kazakh poet Saylaubay Sauranbayev, the historical references to the mausoleum, and the descriptions of visits to Turkestan illustrate how the site has functioned as more than an architectural monument. It has remained a significant point of reference for religious belonging, historical consciousness, and cultural identity. The article further emphasizes the widespread circulation of the *Dīvān-ı Ḥikmat* through printed editions in Turkic-speaking regions, including Kazan, Kokand, Tashkent, Istanbul, and Cairo. According to the author, this geographical continuity of publication and reception demonstrates the enduring place of Yasawi's spiritual legacy in the collective memory of Turkic communities.

The article concludes that the debates surrounding Ahmad Yasawi's authorship and his relationship with Yusuf Hamadani should be approached through careful examination of historical sources, textual evidence, and the socio-cultural functions of Sufi traditions. It argues that approaches which isolate the *Dīvān-ı Ḥikmat* from its historical context or treat the Yasaviyya and Naqshbandiyya traditions as entirely disconnected risk overlooking the shared religious and cultural foundations of Turkestan. The mausoleums and historical legacies associated with Yusuf Hamadani, Ahmad Yasawi, and Mustafa Suzuk Ata are presented as enduring symbols of a common spiritual heritage extending across present-day national borders. Ultimately, the article maintains that Ahmad Yasawi's legacy remains an important source of cultural continuity and spiritual cohesion in the Turkic world. It therefore calls for scholarly debates on Yasawi and the *Dīvān-ı Ḥikmat* to be conducted through critical, historically grounded, and methodologically consistent research.

GİRİŞ

Soğuk Savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkistan coğrafyası, sosyo-politik ve kültürel bir dönüşüm sürecine girmiş; bu durum, Batılı araştırmacıların bölgeye yönelik akademik ilgisini artırmıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ivme kazanan saha çalışmaları, Türkistan'ın köklü dini ve tasavvufi mirasının yeniden yorumlanması tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Orta Asya tasavvuf tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınan Devin DeWeese ve Bruce G. Privratsky gibi araştırmacılar, bölgenin manevi mimarisini şekillendiren Hoca Ahmed Yesevî ve Divân-ı Hikmet geleneğine dair geleneksel kabulleri tartışmaya açma yolunu seçmişlerdir.

Söz konusu araştırmacıların temel tezleri, *Divân-ı Hikmet* külliyatının Hoca Ahmed Yesevî'ye aidiyetini şüpheli görme, el yazması geleneğindeki varyasyonları gerekçe göstererek metinlerin çok yazarlı bir yapıda olduğunu savunma ve Yusuf Hemedanî ile Ahmed Yesevî arasındaki halef-selef ilişkisini tarihî bir kurgu olarak niteleme noktalarında yoğunlaşmaktadır. M. Fuad Köprülü ve Kemal Eraslan başta olmak üzere Türk akademisince ortaya konulan klasik literatürü sorgulayan bu yapısökümcü (dekonstrüktif) yaklaşım, yalnızca edebî bir aidiyet tartışmasıyla sınırlı kalmamakta; Yesevîyye ile Nakşbendiyye gelenekleri arasındaki tarihi ve kurumsal bağı da sorunsallaştırmaktadır.

Bu çalışmanın temel problemini, DeWeese ve Privratsky'nin Ahmed Yesevî, Divân-ı Hikmet ve silsile ilişkilerine yönelik ileri sürdükleri tezlerin tarihi, filolojik ve metinsel temellerinin ne derece geçerli olduğunun sorgulanması oluşturmaktadır. İddia edilenlerin aksine, metinlerdeki birinci tekil şahıs kullanımı, mahlas yapısı ve Taşkent'ten İstanbul'a uzanan geniş bir coğrafyadaki matbu ve yazma gelenek, eserin tarihi işlevini ve kolektif hafızadaki yerini doğrular niteliktedir.

Bu makalede, adı geçen araştırmacıların iddiaları metin tenkidi ve tarihi-karşılaştırmalı yöntem vasıtasıyla ele alınacaktır. İncelemede *Reşahât-ı Aynü'l-Hayât* gibi temel tasavvuf kaynakları ile *Divân-ı Hikmet*'in farklı coğrafyalardaki nüshaları karşılaştırılacak; böylelikle ileri sürülen spekülatif yaklaşımların akademik literatürdeki karşılığı eleştirel bir süzgeçten geçirilecektir. Yesi'deki Ahmed Yesevî Külliyesi'nin günümüz Türk dünyasındaki sembolik ve kültürel meşruiyet değeri sosyo-kültürel bağlamda değerlendirilecektir.

Bu tartışmalara rağmen, Hoca Ahmed Yesevî'nin Yesi (Türkistan) şehrindeki görkemli külliyesi; Türk dünyasının dinî ve kültürel hafızasında önemli bir sembolik konumunu korumakta ve "*Türk dünyasının manevi başkenti*" ve bü-

tün Türk halklarının "İkinci *Mekke*"si, "*Pantürkist Mekke*"[1] olarak varlığını korumayı sürdürmektedir. Emir Timur tarafından 600 yıl önce inşa ettirilen bu kutsal mekân ve gölgesinde yeşeren hikmet geleneği, bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerinin manevî meşruiyet kaynağı olmaya devam etmektedir.

1. TÜRKİSTAN SAHA ÇALIŞMALARI VE LİTERATÜRDEKİ YANSIMALARI

Yıllar önce yayımlanan *Türkistan Rüyası* başlıklı çalışmamda, 1994-1995 öğretim yılında görev yaptığım Kazakistan'daki Ahmed Yesevî Üniversitesi'nde bizzat tanık olduğum bir olayı şu şekilde aktarmıştım: "… üniversitenin Doğu Bilimleri (Şarkşinaslık) Fakültesi'nde görev yapan Amerikalı öğretim elemanlarından Bruce G. Privratsky'nin yönlendirmesiyle, Amerika Birleşik Devletleri'nden davet edilen bir başka araştırmacının üniversite bünyesinde bir konferans vermesi sağlanmıştı. Post-Sovyet dönemde Kazakistan'da Batılı akademisyenlere yönelik oluşan ilginin de etkisiyle geniş bir dinleyici kitlesine hitap eden bu konuk akademisyen, konuşmasında Türkistan'ın manevî ve tarihî mirasına dair oldukça tartışmalı iddialar ileri sürmüştü."[2]

O dönemde söz konusu konferansı veren akademisyenin kimliği hakkında kesin bir bilgim yoktu. Ancak sonraki yıllarda, ABD'de yayımlanan *Muslim Turkistan* adlı eserde ismime atıf yapıldığının meslektaşım Doç. Dr. Turgut Demirtepe tarafından iletilmesi üzerine ilgili metni inceleme imkânı buldum. Dr. Bruce G. Privratsky'nin söz konusu kitabının önsöz ve indeks bölümleri incelendiğinde, Nisan 1995'te Türkistan'da düzenlenen bu konferansın akademik çevrede ciddi tepkilere yol açtığı kayda geçirilmişti.[3]

Privratsky'nin eserinde yer alan bu bilgiler, bahse konu konferansı veren ismin günümüzde Orta Asya tasavvuf tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınan Devin DeWeese olduğunu ortaya koymuştur. Bu tespitten kısa bir süre önce DeWeese'in *"The Mashâ'ikh-i Turk and the Khojagân: Rethinking the Links Between the Yasavî and Naqshbandî Sufi Traditions"* (1996) başlıklı makale-

1 İlk okunduğunda rahatsız edici bulunabilecek bu ifadeler, bu makalede Muslim Turkistan adlı eseri değerlendirilen Dr. Bruce G. Privratsky'ye aittir. Bruce G. Privratsky, *Muslim Turkistan: Kazak Religion and Collective Memory* (London: Curzon Publishing, 2001), 35, 53.

2 Hayati Bice, *Türkistan Rüyası*, 3. Baskı (İstanbul: Post Yayınları, 2022), 339-340.

3 Bruce G. Privratsky, Türkistan'daki günlerini kitabına şöyle kaydetmiştir: *"Haziran 1991'den başlayarak yedi yıl boyunca uzun süreli, yarı zamanlı saha araştırması yürüttüm. Nisan 1992'den itibaren Türkistan'da, Yesevî Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak yaşadım; burada ders görevlerim yoğun değildi ve sık sık araştırma yapmaya vakit bulabiliyordum. Yazım aşamasının büyük bir kısmı da 1996-98 yılları arasında Türkistan'da gerçekleştirildi."* Bruce G. Privratsky, *Muslim Turkistan: Kazak Religion and Collective Memory* (London: Curzon Publishing, 2001), 23.

sini[4] incelemiş ve içerdiği tezlere yönelik eleştirel bir değerlendirme yazısı hazırlamayı planlamıştım. Tennessee Üniversitesi'nde savunulan doktora tezine dayanan ve saha araştırması verilerini içeren Privratsky'nin *Muslim Turkistan* başlıklı çalışması da bölgedeki dinî ve kültürel yapıya dair sunduğu veriler bakımından konunun metodolojik açıdan yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

2. "OKUMAKTAN MÂNÂ NE?"

İlk baskısı 2012 yılında yayımlanan *Türkistan Rüyası* başlıklı çalışmamda, Batı merkezli saha araştırmalarının ve oryantalist çalışmaların Türkistan coğrafyasındaki hedeflerine dair şu tespitlere yer vermiştim:

1. Tarih boyunca Türkistan coğrafyasındaki toplulukları bütünleştiren Ahmed Yesevî'nin ve Yesevîlik birikiminin günümüzdeki birleştirici rolünü zayıflatmak;
2. Ahmed Yesevî'ye nispet edilen *Divân-ı Hikmet* külliyatının aidiyeti ve metin bütünlüğü üzerinde şüpheler uyandırarak, bu eserin taşıdığı mesajların bölge halkı üzerindeki kültürel ve manevi nüfuzunu engellemek;
3. Bölgedeki farklı Türk toplulukları ve boyları arasındaki tarihi ve bölgesel rekabet unsurlarını öne çıkararak kültürel ayrışmayı derinleştirmek;
4. Yesi (Türkistan) şehrinde kurulan akademik ve kurumsal köprüler vasıtasıyla Türkiye ile bölge halkı arasında gelişen olumlu algıyı ve iş birliği zeminini zayıflatmak. [5]

Devin DeWeese'in yukarıda bahsedilen makalesindeki tezler, bu öngörülerin akademik literatürdeki kuramsal yansımalarını doğrular niteliktedir. Nitekim Bruce G. Privratsky'nin *Muslim Turkistan* başlıklı çalışması da bu tespitleri destekleyen doğrudan saha verileri sunmaktadır.

3. YESEVÎ MİSYONUNUN GÜNCELLEŞTİRİLME KAYGISI

"Ahmed Yesevî'nin birleştirici misyonunu baltalamak" şeklinde özetlediğim hedefe dair ilk işaretleri veren ve Kazakistan'daki akademisyenlerin tepkisiyle karşılaşan Devin DeWeese'in söz konusu konferansına, Bruce G. Privratsky eserinde şu satırlarla yer vermiştir: "DeWeese, Nisan 1995'te Yesevî Üniversitesi'nde verdiği bir konferansta Yesevî'nin yazarlığına karşı argümanlar sıralamış ve bu durum protestoların artmasına neden olmuştur. (…) DeWeese'in Yesevî biyografisinin oluşturulmasındaki metodolojik ve

4 Devin DeWeese, "The Mashâ'ikh-i Turk and the Khojagân: Rethinking the Links Between the Yasavî and Naqshbandî Sufi Traditions", *Journal of Islamic Studie*s 7/2 (1996), 180-207.

5 Hayati Bice, *Türkistan Rüyası*, 3. Baskı (İstanbul: Post Yayınları, 2022), 344-345.

belgesel sorunlar üzerine verdiği konuk dersi, tarih eleştirisi konularına değindiği için Yesevî Üniversitesi'ndeki tarih ve din öğrencileri arasında büyük yankı uyandırdı. DeWeese, tartışmalı bir şekilde, yirminci yüzyılın başlarındaki Türk bilim insanı Fuad Köprülü'nün eserini Yesevî araştırmaları için kesin kaynak olarak kabul etmeyi reddetti."[6]

Divân-ı Hikmet hakkında şüphe uyandırma çabası ise Privratsky'nin kitabında, 1993 yılında hazırladığım *Divân-ı Hikmet* neşri bağlamında şahsıma atıfta bulunulan şu ifadelerle sürdürülmüştür: "El yazması geleneği o kadar yaygın ki, tek bir yazarın bulunması olası değildir ve gelenek o kadar geç bir döneme aittir ki, Yesevî'nin yazarlığını savunacak olanların bunu ispatlaması gerekmektedir. Bice'nin Yesevî'nin kendisine ait orijinal beyitleri tespit ettiği iddiası[7] savunulamaz."[8]

Privratsky'nin, DeWeese'in 1995 yılındaki konferansına dayandırdığı bu iddianın ayrıntılı biçimi, DeWeese'in 1996 tarihli makalesinde yer almaktadır. Müellif bu çalışmasında özetle, Ahmed Yesevî ile Yusuf Hemedanî arasındaki silsile bağının şüpheli olduğunu ve *Divân-ı Hikmet* derlemelerindeki şiirlerin Ahmed Yesevî'ye aidiyetinin tartışmaya açık bulunduğunu ileri sürmüştür. Ancak DeWeese'in ilk iddiasının aksine, Abdulhalık Gücdüvanî'ye ait olduğu kabul edilen ve Prof. Dr. Necdet Tosun tarafından Türkçeye çevrilen *Rütbetü'l-Hayat* risalesini neşreden M. Emin Riyahî'nin önsözünde, Hemedanî-Yesevî ilişkisi Yusuf Hemedanî'nin halifeleri bağlamında açıkça kayda geçirilmiştir.[9]

DeWeese'in ikinci iddiasına kaynaklık eden A. K. Borovkov ise 1948 tarihli bir makalesinde, hikmet mecmualarında Yesevî'nin yanı sıra aynı gelenekte eser veren ve şiirlerde mahlasları geçen diğer şairleri sıralamıştır. Bu isimler arasında en bilineni Yesevî'nin halifelerinden Süleyman Hakîm Ata olup, ona nispet edilen şiirler de dâhil olmak üzere tüm diğer şairlerin şiir sayısı, doğrudan Yesevî mahlasını taşıyan metinlerin yarısına bile ulaşmamaktadır.[10] Şiirlerine rastlanan diğer figürler arasında Şeybanî hanlarından Ubeydullah Han (*Ubeydî* mahlasıyla) ve 1552'de Kazan'ın Rus işgaline uğraması sırasında şehit düşen Tatar sufi Kul Şerif[11] öne çıkmaktadır.

---

6 Bruce G. Privratsky, *Muslim Turkistan: Kazak Religion and Collective Memory* (London: Curzon Publishing, 2001), 71-72.

7 Hoca Ahmed Yesevî, *Dîvân-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), xvii.

8 Bruce G. Privratsky, *Muslim Turkistan*, 71-72.

9 Necdet Tosun, *Hayat Nedir? (Rütbetü'l-Hayât)*, 2. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 14.

10 A. K. Borovkov, "Ocherki po istorii uzbekskogo iazyka (opredelenie iazyka khikmatov Akhmada Iasevi)", *Sovetskoe Vostokovedenie* 5 (1948), 229-250.

11 Son yıllarda Tataristan'ın başkenti Kazan'da adına görkemli bir cami inşa edilmiştir.

Bruce G. Privratsky'nin *Muslim Turkistan* adlı eserinde tereddütsüz biçimde yinelediği söylemler, Borovkov-DeWeese iddialarının dördüncü aşamasını oluşturmaktadır. Türkiye'deki bazı akademik çevrelerce bu iddiaların benimsenip tekrarlanması ise konunun bir diğer boyutudur. Privratsky, Yusuf Hemedanî-Ahmed Yesevî ilişkisini tartışmalı kılmayı hedefleyerek bu bağı bir "efsane" şeklinde nitelendirmiş ve şu ifadelere yer vermiştir: "Ara sıra birisi Ahmet Yesevî'nin Yusuf Hemedanî'nin müridi olduğuna dair efsaneden bahsetse bile, çok az kişi Yusuf Hemedanî'nin tasavvufun oluşum dönemindeki önemli bir Nakşibendi sufisi olduğunu bilir."[12]

DeWeese'in *Divân-ı Hikmet*'teki şiirlerin aidiyeti konusunda oluşturmaya çalıştığı şüpheler —Fuad Köprülü ve Kemal Eraslan'ın yaklaşımları da hedef alınarak— Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinin İngilizce baskısına yazdığı önsözde şu şekilde dile getirilmiştir: "Tıpkı Köprülü gibi Eraslan da Divânın kime ait olduğu meselesine değinmekten bilfiil kaçındı."[13]

DeWeese'in bu yaklaşımını hem yazılı mecralarda kaydetmesi hem de Kazakistan'daki konferansında yinelemesi akademik kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. Privratsky ise 1993 tarihli *Divân-ı Hikmet* neşrime atıfta bulunarak bu tezlere katıldığını belirtmiştir: "El yazması geleneği Türkistan'da o kadar yaygındır ki, hikmetlerin tek bir yazara ait olması mümkün görünmemektedir. Hikmetlerin Yesevî'ye ait olduğunu savunanların bunu ispatlama sorumluluğu bulunmaktadır."[14]

Privratsky'nin, benim hazırladığım metinde geçen tespiti eleştirirken "savunulamaz" (*unsustainable*) nitelemesini kullanması dikkat çekicidir. Nitekim "yeraltına girdim" gibi birinci tekil şahıs ifadelerinin yer aldığı ve "Kul Hoca Ahmed" mahlasını taşıyan hikmetlerin Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî'ye aidiyetini vurgulamanın metodolojik açıdan neden "savunulamaz" görüldüğünü anlamak son derece güçtür. Bahsi geçen nitelikteki şiirlerin külliyatın %90'ından fazlasını oluşturması, DeWeese ve onun izini takip eden Privratsky'nin benimsediği yaklaşımın niteliği hakkında açık bir fikir vermektedir.

4. DEVİN DEWEESE KÜLLİYATI

Kazakistan'da görev yaptığım 1990'larda ve Özbekistan'daki temaslarım sırasında, Sovyetler Birliği'nin dağılarak Türkistan'daki cumhuriyetlerin

12 Bruce G. Privratsky, *Muslim Turkistan*, 57.

13 Devin DeWeese, "Foreword", in Mehmed Fuad Köprülü, *Early Mystics in Turkish Literature*, çev. ve ed. Gary Leiser - Robert Dankoff (London and New York: Routledge, 2006), viii-xxvii.

14 DeWeese, "The Mashâ'ikh-i Turk and the Khojagân", 180-207.

bağımsız devletlere dönüştüğü ve derin ekonomik sıkıntıların yaşandığı bu geçiş döneminde, kimi Batılı araştırmacıların bölgeyi gezerek çok sayıda el yazmasını cüzi miktarlarla satın aldığına dair duyumlar edinmiştim. Indiana Üniversitesi bünyesinde oluşturulan Türkistan koleksiyonundan istifade ettiği anlaşılan Prof. Dr. Devin DeWeese, bu süreçte alan açısından önemli ve zengin bir literatür oluşturan çok sayıda makaleye imza atmıştır. Ancak DeWeese'in, M. Fuad Köprülü'nün İngilizceye çevrilen *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* başlıklı temel eserine yazdığı önsözde sergilediği tutum, Türkiye'deki bazı akademik çevreleri de etkisi altına almıştır. Söz konusu etki; Ahmed Yesevî'nin tarihî ve manevi şahsiyetini sıradanlaştırma, *Divân-ı Hikmet* külliyatındaki metinlerin aidiyetini tartışmalı hale getirerek eserlerin asırlardır süregelen nüfuzunu zayıflatma ve/veya sınırlandırma şeklinde tezahür etmiştir.[15]

Müellif, ilk olarak 1994 yılında yayımladığı ve Türkçeye 2025 yılında *Altın Orda'da İslamlaşma ve Yerel Din* adıyla kazandırılan *Islamization and Native Religion in the Golden Horde* başlıklı eserinde ise Yesevî geleneğine mensup Zengi Ata'nın müritleri Sadr Ata ile Seyyid Ata'nın, Özbek Han'ı ve Kıpçak bozkırındaki toplulukları İslamlaştırma sürecini ayrıntılı biçimde ele almıştır.[16] Bu çalışmanın yayımlanması vesilesiyle de Kazakistan ve Türkiye'deki akademik çevrelerde ilgiyle takip edilen çeşitli seminer ve konferanslar vermiştir.

5. TÜRKİSTAN'DA TARİKATLAR REKABETİ

Yusuf Hemedanî ile Ahmed Yesevî arasındaki hiyerarşik bağın sorgulanması, *Reşahât Ayne'l-Hayat* isimli kitapta geçen[17] Ahmed Yesevî ile Abdulhalık Gücdüvanî arasındaki halef-selef ilişkisinin de tartışmalı hale gelmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durum, Türkistan ve genel olarak Türk dünyasının dinî-manevi mimarisini şekillendiren iki ana damar olan Yesevîyye ile Nakşbendiyye gelenekleri arasındaki tarihi ve kurumsal bağın kopuk, hatta zaman zaman çatışmalı bir yapıda sunulması anlamına gelmektedir. DeWeese'in farklı çalışmalarında benzer bir rekabet unsurunu Yesevîyye ile Kübreviyye

15 Bu akademisyenlerin en ünlüsü, 2010 yılındaki bir sempozyumda, 'Ahmed Yesevî'nin *heterodoks* olduğu iddiaları'nı hikmetlerdeki 'müteşerri' mısralara rağmen nasıl savunduğu soruma şu yanıtı vermişti: *"Yesevî adına kaydedilen hikmetleri Nakşbendiler uydurdu."* Ders kitabı ölçeğinde Tarih Metodolojisi bilen bir lisans öğrencisi bile bu yanıtı işitince herhalde küçük dilini yutacaktır.

16 Devin DeWeese, *Altın Orda'da İslamlaşma ve Yerel Din*, çev. Harun Tuncer (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2025).

17 Sâfî, Mevlânâ Ali b. Hüseyin, Reşahât-ı Aynü'l-Hayât (Can Damlaları), çev. Necip Fazıl Kısakürek (İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2017).

arasında da kurgulamaya çalışması dikkat çekicidir.[18] Bu üç tasavvufi geleneğin, Türkmenistan'dan Doğu Türkistan'a uzanan geniş bir coğrafyada uygulanan katı ateist ve din karşıtı politikalara rağmen varlığını günümüze kadar sürdürebilmiş olması, aralarındaki bağın tarihi ve sosyolojik derinliğini göstermesi bakımından son derece önemlidir.[19]

Divân-ı Hikmet'te yer alan hikmetlerin metin aidiyeti tartışmaları bir kenara bırakılsa dahi, bu külliyat Türkistan'ın manevi ve kültürel hayatının en köklü damarlarından birini temsil etmektedir. Hiçbir yapıbozumcu/dekonstrüktif yaklaşım; Kazan'dan Hokand'a, Taşkent'ten İstanbul'a kadar Türkçe konuşulan geniş coğrafyalarda matbaanın faaliyete geçtiği ilk dönemlerden itibaren hikmetlerin basılarak geniş kitlelerce okunduğu gerçeğini değiştiremez. Yesevî'nin manevi nüfuzunun somut birer belgesi niteliğindeki bu matbu ve yazma nüshalar günümüzde varlığını korumaktadır.

Bütün bu bulgular, Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî'nin Türk dünyasındaki birleştirici ve ortak manevi önderlik rolünü tartışmaya açma çabalarının bir yansımasıdır. Nitekim bir kilise fonu desteğiyle Türkistan'da yedi yıl süreyle saha araştırması yürüten ve topladığı verileri doktora tezi çerçevesinde yayımlayan Bruce G. Privratsky'nin *Muslim Turkistan* başlıklı çalışmasında da bu yaklaşımın somut örneklerini görmek mümkündür.



Görsel 1. Hoca Ahmed Yesevî Türbesi (Türkistan, Kazakistan).

18 Devin DeWeese, "The Eclipse of the Kubraviyah in Central Asia", *Iranian Studies* 21/1-2 (1998), 45-83.

19 Bu konudaki bir örnek için bkz. Mairamkan İsabaeva, *Günümüz Mâverâünnehir'inde Nakşbendîlik (Hüseyniyye Kolu)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

6. YESEVÎ TÜRBESİ 'GÖRKEMLİ BİR PAN-TÜRKİZM ANITI'DIR!

Bruce G. Privratsky, doktora tez çalışması kapsamında Türkistan'da bulunduğu dönemde, Yesevî Türbesi'ni ziyaret eden kitlelerin motivasyonlarını saha araştırmaları vasıtasıyla derlemiştir. [20] DeWeese'in çalışmalarında örtük biçimde değindiği Ahmed Yesevî'nin Türk dünyasındaki birleştirici rolünü ve Yesevî Türbesi'nin simgesel değerini Privratsky, Kazak şair Saylaubay Sauranbayev'in bir şiirinden hareketle şu şekilde aktarmaktadır: "Saylaubay Sauranbayev'in şiiri yerel bir haftalık gazetede yayımlanmıştır. Dörtlükler, Türkistan'ın kültürel dokusunu ve Yesevî Türbesi'nin Kazak kolektif hafızasında karşılık bulduğu temaları ifade etmektedir. 1990'lı yıllarda Türk mimarlar ve yetkililer tarafından restore edilen Yesevî Türbesi, mimari bir yapı olmanın ötesinde anlamlar taşımaktadır. Şiirde Türkistan'ın kutsal toprakları, Türk dünyasının ortak bir merkezi olarak konumlandırılmaktadır. Türbenin bânisi Emir Timur, Batı literatüründeki algının aksine, Yesevî'ye görkemli bir anıt dikerek toplulukları ortak bir meksed doğrultusunda yönetmeyi amaçlayan bilge bir hükümdar olarak tasvir edilir. Şiirde, Timur'un hatırasını taşıyan bronz kazandan (taykazan) insanların günümüzde de manevi olarak beslendiği vurgulanmakta; bu durum, 1920'lerin sonuna kadar türbede cuma günleri sunulan ikram ritüellerine atıfla dile getirilmektedir. Şair ayrıca, Yesevî Türbesi'nin gölgesinde gerçekleştirilen üst düzey devlet kabullerine ve azizin adını taşıyan üniversiteye de değinmektedir. Türkistan, Kazakların İslam dünyasıyla tarihi temasının bir şahididir. Şehrin adını belirgin bir simge olarak kullanan bu romantik yakarışlar, bölgedeki kolektif bilinci yansıtmaktadır. Nitekim Mağcan Cumabayev'in 1920'lerde kaleme aldığı şiirlerden dizeler şehir sınırındaki panolarda yer almakta, ardından Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Türkistan'ın 'Türk dünyasının manevi başkenti' (Türik düniyasının ruhanî astanası) olduğunu belirten ifadeleri gelmektedir. Günümüz Kazak toplumunda etnik, manevi ve kültürel kimlik ögeleri 1990'ların sosyo-politik şartlarında iç içe geçmiş bir yapı sergilemektedir." [21]

Privratsky, tarihî ve yerel yansımalara dair bu değerlendirmelerinin ardından, "Türkiye'den Yeni Türkler" başlığı altında, 1991 sonrası bağımsızlık döneminde gelişen ilişkilere dair şu tespitlerde bulunmaktadır: "1993 yılından itibaren Türkiye'den öğrenciler, akademisyenler, eğitim yöneticileri ve uzmanlar Türkistan'a gelmeye başlamıştır. Bu kişiler genel olarak geçici sürelerle ikamet etseler de kültürel ve sosyal etkileri belirgin olmuştur. Yerel Kazak-Özbek etkileşimi, Türkiye'den gelen grupların varlığıyla daha aktif bir boyut

20 Yesevî Üniversitesi'nde tarih bölümünde kıdemli öğretim görevlisi olan Gevher Sizdiqova, araştırmanın planlama ve görüşme aşamasında gönüllü araştırma asistanımdı. Privratsky, *Muslim Turkistan,* 25.

21 Privratsky, *Muslim Turkistan,* 32-33.

kazanmıştır. Türkistan'da bağımsızlık süreciyle birlikte kültürel bağların güçlendiği bir gerçektir." [22]

Privratsky; Sovyetler Birliği'nin son döneminde filizlenen dayanışma duygusuna, Kazakistan'ın bağımsızlığıyla canlanan milli bilince ve bütün Türk coğrafyasında belirginleşen kültürel birleşme eğilimlerine dikkat çekmektedir. Ahmed Yesevî Türbesi başta olmak üzere Türkistan coğrafyasındaki tarihi ve manevi mekânlar, etnik kimliğin dayanağı ve ülkenin manevi bütünlüğünün meşrulaştırıcı simgeleri haline gelmiştir. Bölgedeki Özbek nüfusun tarihi anlatılarına da değinen Privratsky, Kazak toplumunun Türkistan'ı merkezi bir konumda değerlendirmesini sosyo-politik dinamiklerle açıklamaktadır.

Türkiye'den bölgeye yönelik artan ilgiyi de değerlendiren Privratsky, şu tespitlere yer vermektedir: "Türkiye'den gelen ziyaretçilerin Yesevî dervişlerini Anadolu'nun İslamlaşmasının temel kaynağı olarak nitelendirdiğini ve Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar uzanan coğrafyadaki toplulukların ortak tarih, dil ve kültür bağlarına sahip olduğu düşüncesini vurguladıklarını ifade etmektedir". [23]

DeWeese ve onu takip eden bazı araştırmacıların yürüttüğü tartışmalarla Yesevî-Hemedanî ilişkisini geçersiz kılma ve *Divân-ı Hikmet*'teki şiirlerin Yesevî'ye aidiyetini sorgulayarak eserin birleştirici rolünü zayıflatma çabalarının



Görsel 2. Nurlan Kilibay, Nurlanış (Нұрлан), tuval üzerine yağlı boya, 180 × 150 cm, 2020.

22 Privratsky, *Muslim Turkistan,* 44.

23 Privratsky, *Muslim Turkistan,* 53.

amacını anlamak için, Privratsky'nin ifadesiyle "Yesevî'nin taşıdığı tarihi ve kültürel önem" göz önünde bulundurulmalıdır. Yusuf Hemedanî'nin Türkmenistan'daki, Ahmed Yesevî'nin Kazakistan'daki, Mustafa Suzuk Ata'nın Özbekistan'daki türbeleri ve mirasları, bütün Türkistan coğrafyasının ortak manevi temellerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, hangi akademik gerekçeyle ileri sürülürse sürülsün, bu köklü mirasa yönelik dekonstrüktif yaklaşımların tarihî ve sosyolojik işlevi göz ardı edilmemelidir. Bin yıldır işlevselliğini koruyan hikmet geleneğini ve Yesevî külliyesinin simgelediği bütünleştirici mirası zayıflatmaya yönelik iddialar, bilimsel tarafsızlık ve metodoloji ilkeleri çerçevesinde eleştirel bir süzgeçten geçirilmelidir.

SONUÇ

Bu çalışmada ele alındığı üzere; Devin DeWeese ve Bruce G. Privratsky gibi araştırmacıların *Divân-ı Hikmet*'in Hoca Ahmet Yesevî'ye aidiyetini tartışmaya açma ve Yusuf Hemedanî ile Yesevî arasındaki silsile bağını "efsane" olarak niteleme yönündeki tezleri, metodolojik bir tarih eleştirisinin ötesinde değerlendirilmelidir. Söz konusu yaklaşımlar; hikmetlerin kitleler üzerindeki nüfuzunu zayıflatmayı, Türkistan toplulukları arasındaki tarihî bağları sorunsallaştırmayı ve Yesevîyye ile Nakşbendiyye gibi Türk dünyasının dinî ve sosyal dokusunu oluşturan gelenekler arasındaki sürekliliği kesintiye uğratmayı hedefleyen dekonstrüktif yaklaşımlar olarak öne çıkmaktadır.

Oysa Yusuf Hemedanî'nin Türkmenistan'daki, Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî'nin Kazakistan'daki ve Mustafa Suzuk Ata'nın Özbekistan'daki türbeleri ve hatıraları, sınırları aşan ortak bir inanç ve kültür zeminini temsil eden bin yıllık manevi sütunlardır. Privratsky'nin saha araştırmalarında da kayda geçirdiği üzere, Kazak şair Saylaubay Sauranbayev'in mısralarında simgeleşen Yesevî Türbesi, Kazak kolektif hafızasında ve tüm Türk dünyasında birleştirici bir sembol konumunu sürdürmektedir.

Emir Timur tarafından 600 yıl önce inşa ettirilen Yesevî Külliyesi ve asırlardır aktarılan, matbaanın yaygınlaşmasıyla farklı coğrafyalarda defalarca basılarak geniş kitlelere ulaşan hikmet geleneği, günümüzde bağımsız Türk cumhuriyetlerinin sosyo-kültürel meşruiyetinin ve ortak hafızasının temel dayanaklarındandır. Katı ateist politikalar döneminde dahi varlığını koruyan bu köklü miras, Türkçe konuşan toplulukların ortak kültürel ve manevi değerler etrafında kenetlenmesini sağlayan tarihî bir birikimdir.

Sonuç olarak, akademik söylemler vasıtasıyla Türk dünyasının birleştirici manevi temellerini tartışmaya açan spekülatif yaklaşımlara karşı bilimsel ve eleştirel bir duruş sergilenmesi gerekmektedir. Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî'nin temsil ettiği mirası ilmî zeminlerde tarafsız ve metodolojik esas-

lara bağlı kalarak savunmak, bu bütünleştirici bilinci canlı tutarak gelecek nesillere aktarmak akademik ve tarihî bir sorumluluktur.

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Bice, Hayati. *Türkistan Rüyası*. 3. Baskı. İstanbul: Post Yayınları, 2022.

Borovkov, A. K. "Ocherki po istorii uzbekskogo iazyka (opredelenie iazyka khikmatov Akhmada Iasevi)". *Sovetskoe Vostokovedenie* 5 (1948), 229-250.

DeWeese, Devin. "The Mashâ'ikh-i Turk and the Khojagân: Rethinking the Links Between the Yasavî and Naqshbandî Sufi Traditions". *Journal of Islamic Studies* 7/2 (1996), 180-207.

DeWeese, Devin. "Önsöz". *Early Mystics in Turkish Literature*. London and New York: Routledge, 2006.

İsabaeva, Mairamkan. *Günümüz Mâverâünnehir'inde Nakşbendîlik (Hüseyniyye Kolu)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Privratsky, Bruce G. *Muslim Turkistan: Kazak Religion and Collective Memory*. London: Curzon Publishing, 2001.

Sâfî, Mevlânâ Ali b. Hüseyin. *Reşahât-ı Aynü'l-Hayât (Can Damlaları)*. çev. Necip Fazıl Kısakürek. İstanbul: Ahıska Yayınevi, 2017.

Tosun, Necdet. *Hayat Nedir? (Rütbetü'l-Hayât)*. 2. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.